

k těm, kdo dokázali odolat tlaku normalizačního, dogmaticky marxistického pojetí ekonomie.

3.7.1 Léta sedmdesátá a „Společenství Václava Klause“ (SVK)

Vývoj Ekonomického ústavu ČSAV v 70. letech dobře charakterizuje jakoby paradoxní skutečnost, že jej možná nejvýznamněji ovlivňovala osoba Václava Klause, který byl ovšem z EÚ vyloučen hned krátce po srpnu 1968. Neboli ideová hegemonie Václava Klause byla respektována zejména všemi jeho generačními druhy, kteří své zaměstnání v EÚ zachovali – v té či oné funkci. Dokonce i pozdější kritikové Václava Klause poctivě přiznávají, že v uvedené době byl nezpochybnitelným zakladatelem a zcela zásadním hybatelem rozvoje ekonomického myšlení u nás.¹³¹

Z těchto důvodů budeme pro stručnost mluvit o „Společenství Václava Klause“ (dále „SVK“) a s tou či onou vahou do něj zařadíme tato jména: V. Rudlovcák, J. Hlaváček, D. Tříška, J. Zieleniec, V. Klaus, L. Mlčoch, T. Ježek, P. Kysilka, K. Kříž, J. Jonáš, K. Dyba, V. Dlouhý, V. Benáček, M. Mejstřík, O. Dědek, K. a S. Janáčkovi, M. Hrnčíř, J. Kreuter, M. Toms, A. Kotulan ... Jména jsou uvedena ve zcela nahodilém pořadí a nezávisle na tom, zda uvedení byli, či nebyli v EÚ formálně zaměstnání. Je-li ovšem základem pro tento seznam výhradně rozsah a intenzita vzájemné odborné komunikace, pak do něj asi patří i Miloš Zeman. Mezi nejvýznamnější charakteristiky této skupiny ekonomů patří zejména následující:

1. Na reformní pokusy z konce šedesátých let (O. Šik, K. Kouba, J. Pick, O. Turek, Č. Kožušník...) bylo nahlíženo s jistými sympatiemi, nicméně v hlubokém přesvědčení, že socialismus je ve své podstatě nereformovatelný. Obdobně převládala značná skepse ohledně gulášového socialismu maďarského typu, tím spíše perestrojky Michaila Gorbačova.
2. Tzv. marxistická politická ekonomie socialismu nebyla považována za relevantní metodu myšlení a nikdo se ani nepokoušel ji použít pro pochopení problémů reálné ekonomiky.
3. Z modernějších, resp. módnějších myšlenkových proudů se kritika SVK soustředila zejména na metodologické extravagance J. Kornaie H. Simona apod. a na tzv. interdisciplinární „systémové“ přístupy (J. Habr, J. Vepřek, J. Vlček ...).

¹³¹ Viz Klaus, V. *Místo autobiografie: určující momenty a vlivy*. Praha, 1997. Dostupné na <<http://www.klaus.cz/fi/les/autobiografie.pdf>>.

4. Stále silněji se prosazovala představa, že ekonomika socialistického typu je jako každá jiná a analyzována by proto měla být existujícími („standardními“) nástroji ekonomické analýzy (nabídková a poptávková funkce, mezní užitek, rovnováha, externalita, veřejný statek, transakční náklady, horizontální a vertikální integrace). Právě naposledy uvedená teze pak vedla k potřebě založit systematické vzdělávání v oboru („standardní“, jaké jiné?) ekonomie.

Z předchozího vyplývá i to, že SVK bylo toho přesvědčení, že v Československu se ekonomie nevyučuje. Znalci tehdejší VŠE dokládali, že s pojmy jako nabídka a poptávka se student dostane do styku, pokud vůbec, nanejvýš v rámci obecné kritiky buržoazního ekonomického myšlení.¹³²

3.7.2 Diskuse o stavu společnosti a alternativní přístup k ekonomii

Na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let, ač to tak na první pohled nevypadalo, v Československu působily nejrůznější – více či méně – oficiální, společensko-vědní pospolitosti, které vedly debaty o stavu společnosti a jejím možném vývoji. Z těch, které měly vztah k ekonomii a ekonomice, je třeba za nejvýznamnější považovat Klausův seminář pořádaný v tehdejší Státní bance, pod hlavičkou tzv. VTS, tj. vědecko-technické společnosti. Osoby patřící k SVK se tohoto semináře hojně zúčastňovaly a navíc i přispívaly do souběžně vydávaného sborníku – dokud ovšem tento seminář a sborník nenarazily na tehdy obvyklé administrativní překážky.

Podstatně více „rozkročené“ a dále na okraj společnosti byly debaty organizované Milošem Zemanem. V mimořádně obskurním prostředí tzv. Sportpropagu vystupovali například sociologové jako J. Kabele, B. Blažek, F. Gál nebo Ivan Havel se svou přednáškou o Douglasu Hofstadterovi. Protože existovaly i pospolitosti za hranou tehdejší zákonnosti, budiž zdůrazněno, že koncepce SVK byla odlišná. K této otázce se ještě vrátíme; zatím jen upozorníme, že všechny výsledky SVK neměly být nijak utajovány. Určeny byly k pokud možno oficiální publikaci a otevřené distribuci. Dokladem této strategie jsou právě výše zmíněné Klausovy semináře a sborníky.

¹³² Pro účely výkladu ponecháme stranou jinak velice zajímavou otázku, zda Das Kapital Karla Marxe patří, či nepatří do oboru, který je zde označován jako ekonomie.

V tomto příspěvku se ovšem nezabýváme svobodomyšlnými (na tehdejší poměry) debatami o stavu společnosti. Cílem výkladu je něco jiného – čistě výukové projekty, kterými byly (měřeno dále naznačenými kritérii) tyto dva:

- Klausovy „Lekce ze Samuelsona“ navazující na obdobnou aktivitu ze 60. let,
- mikro-ekonomie Dušana Třísky založená na „advanced“ učebnicích mikro-ekonomické analýzy.¹³³

V dikci dnešních studijních programů VŠE se tedy jednalo o kurzy Ekonomie I, resp. II a Mikro-ekonomie III. Z frekventantů posledně jmenovaného kurzu si zde dovoluji zmínit tyto: J. Mládek, A. Bulíř, M. Hollmanová, I. Koubek, L. Řežábek, I. Gavlas, V. Kupka, J. Jonáš, K. Kříž, P. Kysilka, A. Zemplerová, J. Kotrba ... Cílem bylo doplnit si základní vzdělání: naučit se interpretovat izokvanty zisku jako zvláštní případ indifferenčních křivek, dokázat rozlišit ekonomické a technologické substituční procesy, umět propojit axiomy racionality s tou kterou podobou nabídky apod. Frekventanti uvedeného kurzu byli až na výjimky absolventy VŠE a nikdo z nich neměl pocit, že by se kdy setkal s pojmem mezní produkt – ani nemluvě o rozlišení Marshallovy a Hicksovy poptávkové funkce.

Byly již zmíněny základy aktivit v oboru společenskovedního myšlení. Existovaly i tzv. bytové semináře, jejichž účastníci byli často perzekvováni – v extrémě nucenou emigrací, či dokonce vězením. V této souvislosti tedy zdůrazníme tyto – z hlediska SVK – podstatné znaky výše uvedených kurzů:

- probíhaly na půdě EÚ, v pracovní době,¹³⁴
- byly otevřeny i lidem z jiných pracovišť,
- staly se součástí výchovy tzv. vědeckých aspirantů v tehdejší graduační škole,
- pro potřeby výuky vydal EÚ i některé učebnice.¹³⁵

Tak je třeba interpretovat již zmíněnou snahu SVK o „oficializaci“ každého svého snažení. Vyjádřeno stručně a politicky možná nepřilíš korektně: V kotelnách lze provádět velké množství společensky závažných činností,

¹³³ Tehdy to byla zejména učebnice Varianova, neboť byla k dispozici v knihovně EU. Varian, H. *Microeconomic Analysis*. New York : W. W. Norton, 1978.

¹³⁴ Za jeden semestr mikro-ekonomie jsem od EÚ dostával oficiální odměnu (tuším Kčs 1 000,-).

¹³⁵ Postupem času byla v patřičném počtu kopií ofotografována a v knihovně uložena učebnice Samuelson, P. A., Nordhaus, W. *Economics*. New York : McGraw-Hill, 1985; vydána byla i skripta Třísky, D., Hlaváček, J. *Úvod do mikroekonomické analýzy*. Ekonomický ústav ČSAV, Praha, 1986.

nicméně výuka mikro-ekonomické analýzy mezi ně docela určitě nepatří. Neboli, zatímco si nejsem jist, jak efektivní může být výuka filozofie probíhající v konspirativním bytě, jsem hluboce přesvědčen, že formou tzv. bytových seminářů nelze vyučovat fyziku, patologii ... a ani ekonomii. Taková výuka totiž vyžaduje alespoň elementární profesionální zázemí.¹³⁶

K profesionálnímu zázemí určitě patří i dobře vybavená a fungující knihovna; přinejmenším taková, jaká se nacházela v budově EÚ. Po celou dobu reálného socialismu bylo možné v této knihovně najít vše nejdůležitější ze světové literatury. A co víc, tato knihovna byla volně přístupná – doslova komukoli z ulice. Jinak řečeno, ten, kdo se v oné době rozhodl část svého času věnovat angličtině, či dokonce středoškolské matematice, mohl prostřednictvím této knihovny cestovat i po docela jiných světech, než nabízel reálný socialismus. Včetně výletů do tzv. komparativistiky ekonomických systémů (B. Ward, R. Posner, M. Keren, ...).¹³⁷ O kvalitě knihovny ovšem svědčí i to, že zejména díky ní bylo možné vyhledat účastníky liblické konference *Micromodels 1989*.¹³⁸ Opět považujeme za podstatné, že konference se konala na pozemku ČSAV a s její finanční podporou. A to například proto, že její součástí se stalo i naše setkání s ekonomy nesoucími Kainovo znamení emigranta.¹³⁹

V období reálného socialismu se ovšem kromě virtuální turistiky ve čtvrtém patře EÚ (tam sídlila čítárna vědeckých časopisů) již samozřejmě žádné další cestování za vědou nekonalo. V sedmdesátých a osmdesátých letech postřádalo SVK ze všeho nejvíc osobní kontakt s mezinárodní vědeckou obcí.

Vážně se tehdy kladly otázky, do jaké míry lze vůbec do tehdejšího prostředí importovat společenskovední poznatky, které jsou často zprostředkovány velmi intimní komunikací. Zejména se to týká oborů, které se vyjadřují

¹³⁶ Ovšem jakkoli se SVK bránilo strategii bytových seminářů, i jeho členové celkem často absolvovali „něco na ten způsob“ – v bytech Miloše Zemana, Josefa a Pavlína Zieleniecových, případně i paní Rity Klímové.

¹³⁷ Mým akademickým hrdinou se stal zejména Joseph Stiglitz, pro kterého jsme se ovšem později stali nepřáteli No. 1, viz Klaus, V. Tragické omyly profesora Stiglitzze. *MF Dnes*, 18. 6. 2001. Udělení Nobelovy ceny J. Stiglitzovi komentuje Tříška *Optimal Decisions in Markets and Planned Economies*. London : Westview Press, 1990.

¹³⁸ Hlavními organizátory byli J. Zieleniec a V. Benáček. Editory sborníku referátů byli J. Quand a D. Tříška (*Optimal Decisions in Markets and Planned Economies*. London : Westview Press, 1990).

¹³⁹ Byli to Čechoameričané J. Vanek a J. Švejnar. Stranou ponechávám zklamání, které nám oba jmenovaní připravili – každý jiným způsobem.

především v přirozeném jazyce, tj. s obecně nízkou mírou formalizace svých hypotéz a závěrů. Pro člověka žijícího na té špatné straně železné opony tedy bylo mimořádně obtížné pronikat do základů psychologie, sociologie, sociální psychologie, právní nauky apod.

Zdůrazněme tedy i to, že dva výše uvedené kurzy pro mnohé dávaly smysl i proto, že ekonomie, na rozdíl od ostatních společenských disciplín, má schopnost se vyjadřovat prostředky matematického aparátu a geometrických reprezentací. V té době se jako bonmot říkávalo, že oproti jiným společenským oborům stačí v případě ekonomie se jen naučit matematiku a že pro splnění takové podmínky nabízí reálný socialismus téměř ideální prostředí.¹⁴⁰

3.7.3 Závěr

Tato kapitola se zabývala obdobím tzv. reálného socialismu s tím, že:

1. Pozornost se omezuje na EÚ ČSAV, a to na jeho úkoly pedagogické, kdy EÚ byl pracovištěm nejen vědeckým, ale i „školicím“.
2. Připomíná se rozmanitost aktivit, které na poli společenských diskusí probíhaly; rozlišuje je jak věcně, tak i mírou oficiality, či dokonce legality.
3. Zdůrazňuje se potřeba profesionálního zázemí pro výuku dobře strukturovaných vědních disciplín, mezi které ovšem zařazuje i ekonomii – možná na rozdíl od jiných společenských oborů.

Jako jisté poučení pro dnešní VŠE se též zdůrazňuje následující:

- Nejistotu, či dokonce chaos v debatě na uvedené téma snadno vyvolává nedůslednost při rozlišování ekonomie od tzv. manažerských oborů výuky.
- Pro přenos a sdílení poznatků (včetně výuky) má zásadní význam formální aparát; tím je ovšem ekonomie dobře vybavena – zjevně na rozdíl od jiných společenských oborů.

Na konec se lze celkem oprávněně ptát, do jaké míry se ekonomie vyučuje na dnešní VŠE. Tehdy i nyní totiž stále dochází k záměně ekonomické teorie s manažerskými obory výuky. Připomeňme tedy, že pojmem ekonom, nerozumíme ministra financí, ředitele podniku, účetního apod., ale osobu, která je produktem kurzů mikro- a makroekonomické analýzy, usiluje o akademické hodnosti, chce publikovat, a to v *Journal of Economic Literature* či alespoň *Politické ekonomii*. Naopak ekonom ve smyslu hospodář (podnikatel) pro svou činnost často nepotřebuje ani střední školu – mnohdy vystačí se

¹⁴⁰ Izolace vyvolaná reálným socialismem pominula, nicméně ani dnes nemáme, domnívám se, v otázce formálního aparátu docela jasno.

zdravým rozumem a nejspíš i trochou štěstí při náboru zaměstnanců a investičních rozhodnutích. Pokud už chce mít nějaké vzdělání, bezpečně vystačí s titulem MBA, u nás je to zpravidla titul Bc., resp. Ing.

Je známo, že typický absolvent dnešní VŠE po akademické kariéře nijak netouží a jádrem výuky se proto zdají být spíš předměty manažerské – tzv. business management.

3.8 Proč učit ekonomii?¹⁴¹

Mnoho debat se vede o tom, jaká ekonomie by se měla vyučovat. Měla by být formalizovaná či vyjádřená v přirozeném jazyce? Na jakých předpokladech o racionalitě by měla stát? Tyto a mnohé další problémy, jakkoli jsou důležité, odsunují do pozadí otázku, proč vůbec ekonomii učit. Ta totiž jen málokomu případně zajímavá, obzvláště zazní-li na půdě ekonomické vysoké školy. Proč zde učit ekonomii? Nejspíše proto, abychom ze studentů vchovali ekonomy. Ale jsme si touto odpovědí opravdu jisti? A co vůbec znamená být ekonomem? Obecná představa, která má nepochybně etymologické opodstatnění, zní, že ekonom je někdo, kdo ví, jak správně hospodařit. Ví, jak investovat a zbohatnout, jak vést firmu či stát. Lidé uvnitř profese budou protestovat. Většina členů ekonomických kateder bude tvrdit, že ekonom není ani investor, ani podnikatel, ani manažer či něco podobného. Budiž, o tom není sporu, kdo ale ekonom je? A má být vůbec každý, kdo studuje ekonomii, ekonomem?

V následujícím textu se nejprve pokusím krátce ukázat, co považuji za specifickou diferenci ekonomie oproti ostatním společenským vědám, a na základě vymezení předmětu jejího zkoumání naznačím, jakou funkci může plnit či, jinak řečeno, k čemu může být užitečná. Nakonec vyvodím několik dílčích závěrů pro to, jak ekonomii učit.

3.8.1 Jak definovat ekonomii?

Minimálně od poloviny třicátých let dvacátého století je ekonomie definována jako „... věda, která studuje lidské chování jako vztah mezi cíli a vzácnými

¹⁴¹ Text vznikl díky finanční podpoře Grantové agentury České republiky v rámci projektu GA 402/09/0316.